

I.
LANDERER LAJOS KÖNYVNYOMDÁSZ ÉS
HECKENAST GUSZTÁV KÖNYVÁRUS CZÉG
TÁRSULÁSÁNAK TÖRTÉNETE

II.
A LAMPEL RÓBERT CZÉG MEGALAPÍTÁSA

III.
A TRATTNER ÉS LANDERER NYOMDÁSZCSALÁDOK
VÁLLALATAINAK ISMERTETÉSE

IRTA:
DR. HARASZTI KÁROLY

BUDAPEST
RÉNYI KÁROLY KÖNYVKERESKEDÉSE
1913

ELŐSZÓ

Ennek a kis füzetnek nincs más célja, minthogy a Landerer Lajos könyvnyomdász és a Heckenast Gusztáv könyvárus cég társulásának, továbbá a Lampel Róbert cég megalapításának eddig kevésbé ismert részleteit közreadja.

A székesfőváros levéltárában őrzött sok értékes iratok között a közölt adatoknak felkutatását időszerűvé tette az a körülmény, hogy a Franklin-Társulat, mely a fenti cégek fuzionálásával érte el a mai presztizsét, épp ezelőtt negyven évvel, 1873-ban vette meg Heckenast vállalatát, melyet kitűnő irodalmi és szakférfiak igazgatása alatt az ország legelső irodalmi intézetévé fejlesztett.

A magyar irodalom fejlődése mindig szoros kapcsolatban állott a magyar könyvkiadók áldozatkészségével, de a Franklin-Társulatnak ezen fölül külön elismerés jár azért, hogy a magyar írók műveinek olvasóközönséget teremtett és nevelt és hogy a nyomdászat terén is a jó ízlést hatalmasan fejlesztette.

Budapest, 1913 november hó.

A szerző

Landerer és Heckenast

A mikor fűskúti *Landerer Lajos nyomdász* nagykorúságát 1824. évben elérte, átvette atyjától Landerer Mihálytól örökölt pesti és pozsonyi könyvnyomdák önálló vezetését. A múlt század negyvenes éveinek legelején Heckenast Gusztáv könyvárus és könyvkiadóval szövetkezett és azzal az életrevaló eszmével lepték meg az irodalom művelőit, de főképpen konkurens pesti kartársaikat, hogy rokonvállalataikat egyesíteni fogják. Igaz ugyan, hogy a könyvkereskedésnek és könyvnyomdának ily módon való egyesítése már akkor sem volt újdonság, mint azt a Magyarországon és Ausztriában létező számos példa is bizonyítja, mindazonáltal a kollegákat hatalmas és kitartó ellenakcióra készítette.

Kortörténeti szempontból érdekesnek tartjuk e két cég egyesülésének történetét ismertetni, mely bővelkedik tanulságos adatokban és a benne szereplő személyek harczmodorát, kicsinyes viselkedését, szertelen féltékenykedését megfelelő világításba helyezi.

Trattner-Károlyi és Beimel József nyomdászok kezdték meg az áldatlan harczot, mely sokat zavarta ugyan a két világlátott agilis ember működését, de azért mégsem tudták őket egymástól elválasztani. Az ellenségeskedés indító okait kutatva azt látjuk, hogy Beimelt a kenyér-irigység, Trattner-Károlyit pedig a konkurencziától való félelem vezette. Tény az, hogy Trattner-Károlyi Landererékben veszedelmes konkurrenst látott és attól félt, hogy minden tekintetben túl fogják őt szárnyalni. Heckenasttal ellentétben az öreg Trattnerről már kevésbé állíthatjuk, hogy kiadványainál ideális motívumok vezérelték volna, mert minden vállalkozásában elsősorban az üzleti érdek nyilvánult meg. Azt nézte, hogy vajjon a kiadványa nagy kelendő-ségre számíthat-e vagy sem, ez utóbbi esetben csak a szerző költségére volt hajlandó a művet kinyomtatni.

Trattner nyomdáját 1827. évben vejének, *károlypataki és vasvári Károlyi István* kir. táblai ügyvédnek adta át. Az írókkal és költőkkel csakhamar szoros összeköttetésbe lépett, a mi annál könnyebben ment, mert a Magyar Tudós Társaság az ő házukban bérelt helyiséget. Ennek köszönhetette részben azt, hogy nyomdájában egész sereg lapot, folyóiratot nyomtattak. Közel 100 ember dolgozott 14 sajtón, 1840-ben pedig már gőzzel hajtott gyorssajtóval nyomtatja lapjait. Az írók később lassanként el-elpártoltak tőle s Landerert keresték fel műveikkel, lapjaikkal. Ez volt a keletkezett féltékenykedésnek alapja, mely mindinkább kiélesedett. Károlyi mint befolyásos *városi tanácsos és országgyűlési képviselő* minden követ megmozgattott a Landerer és Heckenast cég egyesülésének meggátlására, de célját nem érte, sőt a bekövetkezett események sem igazolták eljárását.

A két cég később a politikában is ellentétes irányt képviselt. A Trattner-Károlyi cég a Széchenyi elveiért, Landerer és Heckenast pedig a Kossuth Lajos eszméiért küzdött. Az 1848-as mozgalmak Landererék vállalatát tették népszerűvé, míg a Trattner-Károlyi nyomda hanyatlását innen számíthatjuk. Beimel viselkedésének okáról később szólunk.

Landerer és Heckenast működése úgy a hazai nyomdászat, mint a magyar könyvkiadás fejlődésére nagy befolyással birt. De Heckenast tevékenységének jelentősége irodalomtörténeti szempontból is kiemelendő, mely különösen abból áll, hogy az akkori írók és költők egész gárdáját maga köré tudta gyűjteni. Olvasó közönséget teremt, klasszikus íróink és költőink műveit nagy áldozatok árán ő adja ki először és ezzel a magyar irodalom fellendülésének nemes ügyét hathatósan előre viszi. Ez a ténykedése emlékének maradandó és hervadhatlan dicsőséget biztosít.

Mielőtt annak a tárgyalásába fognánk, hogy mi készítette Landerert arra, hogy maga mellé társat vegyen, a következőket tartjuk szükségesnek előrebocsátani:

A múlt század elején a kereskedők nagyon kezdték érezni oly vállalat hiányát, melyben hirdetéseiket, reklámcikkeiket naponta közölheték volna a közönséggel. Ilyen hirdető napilap létesítésének szükségét az is bizonyította, hogy a szinlapok alig olvasható tömötséggel csaknem mindennap tele voltak nyomtatva hirdetésekkel. Volt ugyan egy pesti német tudakozólap, mely a hirdetni akarók rendelkezésére állt, de ez a vállalat nem felelhetett meg céljának, mert csak kétszer jelent meg hetenkint és így a hirdetők kívánságainak csak elkésve tehetett eleget.

Munkácsy Lajos szerkesztő, ki «a főhatóság kegyelmes szabadalma mellett már 5 év óta szolgálja a magyar közönséget a literária pályán» 1838. év december 15-én «Tudakozó és Utasító» cím alatt egy hirdetési napi lapnak kiadhatásáért folyamodott.

Programját kilencz pontban foglalta össze. Kérelmét a város tanácsa a maga részéről pártolólággal terjesztette fel azzal a hozzáadással, hogy minden a várost érintő dologban a megjelenő közleményeket a városkapitány előzetes cenzurájának tartozik alávetni.

Azonban Munkácsynak politikai hirlapírás volt az ambíciója. Sok utánjárását siker koronázta, mert a kért engedélyt politikai hirlapra megkapta.

Ezen az alapon aztán Munkácsy a *Rajzolatok* című divatlapját 1839. évben politikai divatlappá változtatta át. 1840. évben az iránt folyamodott, hogy lapja a komolyabb és jobb hangzású «*Sürgöny*» címet vehesse fel, a mit meg is engedtek neki. Ugyancsak Munkácsy szerkesztette a *Literariai Csarnok*-ot is. *De minthogy lapjainak szerkesztése és kiadása sok gondot okozott* és sok költséggel járt, csakhamar igyekezett rajtuk túladni. Ezért a hirlapkiadási szabadalmát *felajánlotta megvételre Landerernek és Beimelnek*. Az ilyen adás-vétel ügylet lebonyolítása nem ment olyan könnyen mint napjainkban, mert a szabadalom átruházásához elsősorban a Helytartó tanács beleegyezése kellett. Mindkét vállalkozó igyekezett a jogot megszerezni, melyet a Helytartó tanács Beimelre akart átruházni, de azt az udvari Cancellaria Landerernek juttatta.

Ez a vereség fájt Beimelnek, s innen kelteződik aztán az a mérhetetlen gyűlölet és szenvedélyes ellenségeskedés, mely köztük éveken keresztül tartott.

Landerer a lap szerkesztésére *Kossuth Lajost* kérte fel, ki szívesen vállalkozott erre és a lap *Sürgöny* címének *Pesti Hirlap*-ra való megváltoztatását határozta el. Így alapította meg Kossuth Lajos 1841. január 2-án a Pesti Hirlapot.

Landerer vállalkozása fényesen bevált, a mi újabb irigységet támasztott a konkurrensok lelkében.

Landerer, valószínűleg Bécs intrikájának hatása alatt 1844. közepén meghasonlott Kossuthal és a szerkesztést Szalay Lászlóra bízta.

Mint említettük, Munkácsy szerkesztő szabadalmát Beimel Józseffel szemben az udvari Cancellaria Landerer Lajosra ruházta át. Ennek értelmében a Helytartó tanács 1840. december 15-én kelt rendeletével kimondotta, hogy nevezett szerkesztő kiadási szabadalmának Landerer Lajos pesti könyvnyomtató intézet birtokosára való átruházását «ugyanazon feltételek és óvások alatt, melyek mellett Munkácsy János politikai és belletristikai ujság kiadhatására a legfelsőbb engedelmet 1834. és 1839. esztendőben megnyerte» – megengedi. Kikötötte azonban, hogy az új tulajdonos köteles elődjének legfelsőbb helyen jóváhagyott programját mindenben szigorúan megtartani. Megengedte továbbá, hogy a «*Sürgöny Csarnok*» címet «*Pesti Hirlap*»-ra átváltoztathassa.

Pest város tanácsa az előfizetők biztosítására felsőbb utasítás folytán *kaucziót követelt Landerertől* és fölszólította őt, hogy ebből a célból kösse le könyvnyomtató intézetét és amennyiben ez nem volna elegendő, megfelelő készpénzt helyezzen letétbe, az erről szóló «biztosító levelet» pedig terjessze be.

Landerer 1841. december 13-án benyújtotta kauczió levelét, melynek értelmében leköti előfizetői biztosítására minden néven nevezendő vagyonát, oly módon, hogy ha programjában magára vállalt kötelezettségének eleget tenni nem tudna, vagy nem akarna, köteles az előfizetők befizetéseit «ellenkezés nélkül sommás elmarasztalás és végrehajtás útján visszatéríteni».

A Helytartó tanács nem elégedett meg ezzel a «jótállási oklevéllel», hanem tudni akarta, hogy *miből is áll tulajdonképpen az említett «minden néven nevezendő vagyon»* s vajjon a nyomda tényleg Landerer saját tulajdonát képezi-e, vagy sem?

Landerer nyomdája mintaszerű berendezése bizony sok vagyont emésztett fel s jócskán meg volt terhelve adóssággal. Ingatlan vagyona pedig nem volt neki, hogy tehát kellő forgalmi tőke birtokába jusson és vállalkozásaiban anyagi gondok ne bénítsák meg működését, időközben Heckenast Gusztáv pesti könyvárussal a Wigand-féle híres pesti könyvkereskedés tulajdonosával társas viszonyba lépett. Heckenast tetemes pénzösszeget fektetett a nyomdába s ezenkívül ennek régi adósságait, mintegy huszezer vt. forintot is kifizette. Most már *mind a ketten aláírták a Pesti Hirlap* előfizetőinek biztosítására szolgáló jótállási okmányt. A nyomozással megbízott városkapitány jelentésében az így felajánlott biztosítékot ezek után annál is inkább elfogadhatónak vélte, minthogy «nemcsak a pesti váltótörvényszéknél *«Landerer és Heckenast»* címmel beiktatott itteni könyvnyomó és könyvkiadó intézetekkel, melyek becslés szerint 30,000 pft. értékre rúgnak, hanem még minden, akár hol található vagyonukkal jól állanak...» A *Pesti Hirlapnak* abban az időben 3800 *előfizetője* volt, az 5 frtjával számított és előre beszedett fél évi előfizetési díj pedig csak 19000 pftot tett ki s így most már csak a Helytartó tanácstól függött, vajjon megelégszik-e a felajánlott kauczióval vagy sem.

Mint látjuk az akkori törvényes rendelkezések sokkal jobban gondoskodtak arról, hogy az előfizetők a kiadó változással meg ne károsodhassanak, mint most!

Landerer és Heckenast céget 1841. január 21-én jegyeztették be a pesti váltótörvényszéknél. Mindketten rendkívül szorgalmasak, képzettek és munkabírók voltak és ennek tulajdonítható, hogy külföldi utazásaik alatt szerzett tapasztalatuk nyomán nemsokára az ő nyomdájuk volt a legmodernebbül felszerelve. A nagy áldozatokkal járó kiadványaikkal pedig a magyar irodalomnak tettek becses és maradandó értékű szolgálatot.

Landerer és Heckenast együttműködésük megkezdését a következő körlevéllel tudatták:

Pesth, den 2. Januar 1841.

*Wir geben uns die Ehre, Ihnen hiemit anzuzeigen, dass wir das unter der Firma «**Ludwig v. Landerer in Pesth**» bestehende **Buchdruckerei und Verlags-Geschäft** vom 1. Januar 1841. ab für gemeinschaftliche Rechnung und Verbindlichkeit, unter der Firma:*

Landerer & Heckenast

mit erweiterten Fonds fortsetzen werden.

Da wir die Leitung des Geschäftes persönlich theilen, so hat nach Uebereinkunft Ludwig v. Landerer die Direction aller technischen Arbeiten im Gebiete der Buchdruckerei sich ferner vorbehalten, Gustav Heckenast dagegen die Leitung der Verlags-Geschäfte mit allen merkantilischen Angelegenheiten und damit die alleinige Firmaführung übernommen.

Wir ersuchen Sie von der nachstehenden Unterschrift gefälligst Vormerkung zu nehmen und empfehlen uns

*hochachtungsvoll
LANDERER & HECKENAST.*

Ludwig v. Landerer hört auf zu zeichnen: Ludwig Landerer.

Gustav Heckenast wird allein unterzeichnen: Landerer & Heckenast.

De mint minden törekvő, szorgalmas egyén vállalkozásának akadnak és akadtak mindig irigyei, úgy Landereréknek sem kellett sokáig várni, míg ilyenek szép számmal jelentkeztek.

Egész szövetség alakult ellenük, hogy mielőbb és annál sikerebben tönkre tegyék és vállalkozásukat meghiusítsák.

Trattner-Károlyi és Beimel József pesti könyvnyomtatók voltak azok, kik Landerer és Heckenastnak feljelentéseikkel sok keserű perczeket okoztak, a kik bárhol szívesebben látták volna e két üzletembert, csak egymás mellett nem. Ők tisztában voltak azzal, hogy miután e két agilis ember eddig nálunk szokatlan gondot és műismeretet fordít berendezésükre, a pesti piacot csakhamar magához fogja ragadni. Nem is szüntek meg őket a piszkos konkurrenzia minden elképzelhető fegyverével megtámadni.

Az említett nyomdászok már 1841. január 23-án terjedelmes feljelentést tesznek a m. kir. Helytartó tanácsnál, s minden igyekezetükkel azon vannak, hogy az új cégértársakat a lehető legfeketébbre bemázolják. A többi között így jajveszékelnék: «... bár Landerer régi Typographiai Privilegiumának ereje megszűnt s így nincs privilegiumok s bár a városi Magistratustól engedelmet nem nyertek, 1841. január 18-án a Hatvani-utczában egy új Typographiát nyitottak... és egy társasági cím táblát ki is függesztettek». Bevádolják továbbá őket, hogy a városi hatóság cenzurája nélkül körleveleket nagy mennyiségben küldözgettek szét: «nemcsak Pesten s Budán, de Magyar és Erdély Országának egyéb helyeire, sőt még külföldre is...» majd így folytatják: «*s ezen vakmerő tett által Heckenast magát, valamint egykor 1833. esztendőben a könyvárosságba, most privilegium és engedelem nélkül egy pesti Typographiának birtokába privative befúrta*»...

A feljelentő kollegák a szétküldött körlevelekből az Eggenberger József és fia példányát használták fel corpus delictinek. Ebből a czirkuláréból azt olvassák ki, hogy Landerer megszűnt a nyomda tulajdonosa lenni, mert szerintük ezek a kitételek «... die alleinige Firmaführung übernommen» és «... Landerer hört auf zu zeichnen» nem is jelenthetnek egyebet. Trattnerék ezt az eljárást «*fortélyosan kigondolt ravasz kalmári cselnek*» nevezik. – Feljelentésük végén aztán összegeznek jámbor óhajtásukat, melynek az a konkluziója, hogy vétessék le a cím táblát, tiltsák meg a körlevelek további szétküldését és ha Landerer és Heckenast új társulati kiváltságjogért folyamodna, előbb kérjék ki a többi könyvnyomtatók véleményét.

E feljelentés nyomán a Helytartó tanács utasította a városi tanácsot, hogy a fennforgó vádakra nézve az érdekelteket hallgassa ki és tegyen kimerítő jelentést. Landerer ebben az időben súlyos betegségben szenvedett és így felépüléséig haladékot kért és kapott. Mihelyt Landerer erejét annyira visszanyerte, hogy járni tudott, személyesen jelentette, hogy nyilatkozata készül és néhány nap múlva el fogja hozni. De ez a terminus is eltelt a nélkül, hogy ígéretének eleget tehetett volna és sürgős üzleti ügyekben Heckenasttal együtt Bécsbe utazott.

A feljelentők újabb folyamodással és befolyásuk latbavetésével kivítették, hogy Pest város tanácsa a minden engedelem nélkül kifüggesztett cég táblát levétette és a körlevelek szétküldését megtiltotta.

Mindez gyors egymásutánban történt. Landererek időközben a társasági szerződést a váltótörvényszéknél be akarták jegyeztetni, minthogy Trattnerék erről is értesültek, összeköttetésük révén sikerült kijárniok, hogy a városi tanács a váltótörvényszéket hivatalos átiratban a bejegyzés megtagadására kérte fel. Főleg azzal érveltek, hogy a társasági szerződés csak akkor érvényes, ha tanácsi engedelmén alapul. *Ha pedig az könyvkereskedés vagy könyvnyomdára nézve kötöttet, úgy azt még a tanácsi jóváhagyás előtt fel kellett volna a Helytartó tanácshoz terjeszteni.* A váltótörvényszék akkori elnöke, gr. Almásy Móríc az azonban a fennálló törvényekre való hivatkozással azt válaszolta, hogy a társasági szerződés és az aláírás (cégjegyzés) bejegyzését meg nem tagadhatja. A bejegyzés tehát a konkurrenzia minden áskálódása daczára is megtörtént és Landererek újabb cégétáblát függesztettek ki.

Trattnerék azonban nem nyugodtak s minden lehető elkövettek, hogy Heckenast a «Typographiába való befolyástól eltiltassék» és nem kevesebbet kértek a Helytartó tanácstól, mint azt, hogy az *«alaptalan firma eltöröltessék, a cirkuláris levelek, mint ámtók, ellenkező s revocáló cirkuláris levelek kiadása által eltöröltessenek s hirdapok által erőnélkül valóknak nyilváníttassanak».*

A hajsza megindító, mint az árnyék, nyomon követik Landerer és Heckenast minden ténykedését s mihelyt valamelyes felhasználható adathoz jutnak, azonnal sietnek vádaskodásukkal előállni. Így az 1841. április hó 22-én kelt beadványukban is keservesen panaszkodnak, hogy már három hó múlt el a nélkül, hogy Landererek nyilatkoztak volna s hogy *«mennyire vetemedhetik a vakmerőség és elbizakodottság, világos példája a jelen eset»*, a helyett, hogy a panaszlottak engedelmeskedtek volna, újabban is előbbi vakmerőségüket megújítva, a következő firmát függesztették ki a Typographia ajtajára: *«Improtokollirte Firma der Landerer & Heckenast-schen königl. priv. Buchdruckerei und Verlagshandlung»*, melyet azután a tanács le is vétetett. De Landererek sem maradtak tétlenül, ismét folyamodtak a cégétábla kitételének engedélyezéséért.

A harcz mindkét fél részéről szakadatlanul és szenvedélyesen folyt és mindinkább kiélesedett, különösen az ellenfél használt durva kitételeket. Trattnerék harczmodorát az alább felsorolt érveléseik eléggé jellemzik, melyekkel a két vállalat fuzionálását megíúsítani törekedtek:

Heckenast Gusztávra nézve, mint néhai Wigand Ottó sógora és nyomdokait híven követő¹ utódjára nézve a következőket hozzák fel:

1. Hogy a «Typographia Privilégium elnyerésére neki éppen nincs qualificációja és arra nem érdemes, mert *ezt a mesterséget sohasem tanulta*, arról hiteles bizonyítványt nem tud felmutatni».
2. Hogy ő reá, mint korszellemű (!) fiatalemberre és szerfeletti nyereségvágyásból mindenén túljáró *külföldi* kereskedőre typographiát bízni *veszedelmes* lenne.
3. ***Hogy hallatlan dolog nemcsak Magyarországon, de Bécsben is, hogy egy könyvárus egyszersmind könyvnyomtató is legyen.***

¹ Itt valószínűleg arra céloznak, hogy W. O. kassai könyvárusnál egy ízben külföldi tiltott lapokat találtak, a ki azzal védekezett, hogy ő azokat nem rendelte meg, hanem mint makulatura papirosba könyvek voltak bele csomagolva. Mihelyt azonban észrevette, hogy tiltott lapokat használtak csomagolásra, azokat, még mielőtt valaki elolvashatta volna – megsemmisítette. Szóval politikai megbízhatatlanságát akarják ezzel jelezni.

4. Hogy Heckenast már jelenleg is «*kelleténél több különféle kenyérkereseti ágazatokkal van ellátva*»:

a) Heckenast bel- és külföldi könyvkereskedő.

b) Kölcsönkönyvtárral bír.

c) A *Pester Tagblatt*nak tulajdonosa.

d) A *Magyar Pesti Hirlap*nak (Kossuth Lajos redactiója alatt) «ő az igazi s valóságos birtokosa, Landerer csak névhordozó». Heckenast a «*Sürgöny*» jogának megszerzésénél Beimelt tetemesen megkárosította.

e) Heckenast még egy ***második könyvesboltot*** is akar Pesten nyitni, Landerer ugyanis pozsonyi könyvkereskedését a «*pesti könyvárusok nyakára kívánná lehozatni*».

f) «Hogy Heckenast egy Német Politikai Ujság után is igen eseng s futkároz» s végre most még könyvnyomdát is fel akar állítani!

Trattnerék rémülten így kiáltanak fel: «S mindezekért egy fiatal szeles ember lótfut s magára kívánja ruháztatni...»

Landerer e támadásra nyomban válaszolt. A Helytartó tanácshoz folyamodott, mellékelte könyvnyomó intézetének kiváltságos levelét melynek alapján Heckenast Gusztávra is kiterjedő kiváltságlevelért esedezik, hivatkozik arra, hogy Heckenastot már valóban felvette társul, a társas céget már be is jegyeztette. Annak bizonyítására, hogy *Heckenast nála mint inas volt alkalmazva* s mint ilyen, a nyomdász mesterséget kitanulta, a következő bizonyítványt csatolja:

Zeugniss

Dass Herr Gustav Heckenast in meiner Buchdruckerei als Practicant aufgenommen und nach vollbrachten Lehrzeit ordnungsmässig im Beisein unterfertigter Zeugen freigesprochen, wird ihm hiemit durch Ausfertigung gegenwärtiges Lehrzeugnisses bestätigt.

Pest am 1. Januar 1841.

A. Schreiber,
Factor

Ludwig v. Landerer,
k. k. priv. Buchdrucker
(L. S.)

Georg Boldine,
Franz Meyer,
Setzer.

Landerer folyamodásában Heckenastról még kiemeli, hogy *jámbor életű ember*, ki magát e *mesterségében tökéletessé tette*. Végül hivatkozik kiváltságlevelére, melynek tartalma szerint társakat felvehet, kérése tehát ez alapon is jogos.

A Helytartó tanács a fentiek alapján a városi tanács útján nyilatkozattételre, véleményadásra hívta fel a többi könyvnyomtatókat. Különösen Heckenast személyes tulajdonságaira és vagyonbeli állapotára nézve kívánt hiteles adatokat.

Jó alkalom volt ez arra, hogy a konkurrenczia a dühtől és kenyéririgységtől duzzadó szívének keserveit teljes mértékben kiönthesse. A kiváltságlevelet semmi esetre sem akarják Heckenastnak kiadatni, minden erejükkel arra törekszenek, hogy ezt meggátolják, s hogy célzott érjenek kifogásaik egész tárházával hozakodnak elő, szerintük «nem elég ok az engedély megadására azon körülmény, hogy a céget a váltótörvényszék már bejegyezte, mert ez a *czimboraság* már keletkezésében törvénytelen volt...».

Tagadják, hogy a mesterséget Landerernél tanulta volna ki, mert *1835. évig Heckenast «könyvárus inas és legény» volt, azután pedig egyszerre könyvkereskedő* és így nem lehetett ideje ezt a mesterséget megtanulnia. Landerer által kiállított bizonyítványt érvénytelennek tekintik, mert nincs benne kitéve, hogy *mettől-meddig tanult*, holott a «könyvnyomó inasnak» tanulási ideje 4–5 évre van szabva.

Ezt az érvelést Landerer és Heckenast *összeférczelt jajveszékelésnek, vakmerősködő kenyér-irigységnek*, őket pedig *alávaló denuncziánsoknak* nevezik s egyben *kijelenti Landerer*, hogy ő Heckenastot annak rendje, módja szerint *tanuk jelenlétében a műhelyben felszabadította* s így a szokásos formáknak is eleget tett. Ezt a körülményt Landerer két faktora: Schreiber Alajos és Boldine György előszóval is bizonyítja.

Trattnerék kétségbe vonják Landerer kompetenciáját arra nézve, hogy Heckenast magaviseletéről bizonyítványt adhasson, mert erre nézve a könyvvizsgáló bizottság jegyzőkönyvei szolgálhatnak hiteles tanubizonyossággal. Szerintük «hol üzérkedés és nyereség forog kérdésben, s hol a *külföldi könyvárus könyvnyomó is, ott a külföldi veszélyes cikkelyek rögtöni utánnyomtatását téteti fel*». Szóval álszenteskedő arczzal azt állították, hogy a könyvnyomó intézet veszedelmes eszközévé válhat Heckenast kezében! Elfelejtkeztek azonban a vádaskodók arról, hogy a mikor Heckenast Gusztávot a Helytartótanács könyvárusítás, kölcsönkönyvtár és ujságkiadás szabadalommal felruházta, bizonyára tekintetbe vette annak erkölcsi kvalitásait is.

A véleményt adó kollégák a kiváltságlevél latin szövegét is elferdítik és úgy magyarázzák, hogy Landerer ennek alapján csak szedő és nyomólegényeket vehet fel, de társat nem!

Kifogásolják azt is, hogy nem Heckenast maga folyamodott. És végül oly merész állítást koczkáztattak meg, melynek valótlanságáról első sorban ők voltak legjobban meggyőződve. Azt mondják ugyanis, hogy *Heckenastnak a magyar irodalom mezején még nincs annyi érdeme, hogy könyvárus és könyvnyomtató lehessen*.

Ez a kijelentés magán viselte a kenyéririgységből fakadó alaptalan vádaskodás bélyegét, melyet Heckenastnak könnyű volt megczáfolni, mert minden művelt ember tudta, hogy a magyar írók és költők legfényesebb tehetségeinek művei az ő kiadásában jelentek meg.

Hogy Heckenast áldozatkészségét és kiadói tevékenységének horderejét kellő mértékkel mérlegelhessük, figyelembe kell vennünk, hogy abban az időben a művelt osztály nagyobb részének könyvtára mindössze a falra akasztott naptár volt. Ebből állott egész évi olvasmánya. Innen magyarázható az a körülmény, hogy a naptárkiadás akkoriban kitűnő üzlet volt.

A komáromi kalendárium évente 84 ezer, a budai Gyurián és Bagó-féle 15 ezer, a temesvári nagyobb naptár 4 ezer példányban jelent meg. – Heckenast kiadásában került forgalomba a többek között *br. Eötvös, Fejér György, Fogarassy, br. Jósika, Kisfaludy, Kölcsey, Schedel, Szalay, Wildner stb. művei*. *S ezeket nevezik ők – írják Landererek – egy pár román és némely ephemeris pamphletnek, ha ez igaz volna, a hazai literatúránkat a holdban kellene keresni, mert azt a Trattner-Károlyi és Beimel urak könyvkiadói lajstromában bizonyosan fel nem találjuk*. Majd így folytatják: Vagy oly iszonyú véteknek tartja e két jámbor uracs a magyar literatura jelesebb termékeit finom fiumei és bécsi gépelyezett papíron nyomtatni? Ám tessék lelkiismeretük botránkozása nélkül *országghírű munkáikat à la Kistűkör, Álmoskönyv stb. ezután is fekete itatópapirosra lehúztatni*.

Mint látjuk nagy bűnnek tekintették akkoriban, ha könyvárus egyszersmind könyvnyomdász is akart lenni. Természetesen csak a konkurrenczia hirdette, hogy ez sehol sem létezik, mert bizony volt elég hasonló vállalkozás Ausztriában is meg nálunk is. Így például Gerold Károly Bécs, Haase Theophil Prága, Enrich Linz, Kienreich Grác, Suppan Ferenc Zágráb, Wigand

Károly Pozsony, Schmidt Arad, Hochmeister özvegye Szeben, Beichel József Temesvár, Grün Szeged, Ellinger Kassa és özv. Barráné és Stein János Kolozsvár, mindannyian nemcsak könyvárusok, hanem nyomdászok is voltak.

Heckenast sokoldalú vállalkozását már csak azért is törvénytelennek tartják, mert a kir. rendelet a halmozott keresetmódot egyenesen megtiltja. Végül Trattnerék fakardjukkal úgy akarnak Heckenaston halálos sebet ejteni, hogy azt állítják róla, – a nélkül, hogy igaz volna – miszerint annyi vállalat fentartására elegendő tőkéje nincsen. A mi külföldi könyv pedig a boltjában van, az nem az övé, mert «ő csak a külföldi könyvárusok pesti Commissionáriusa». Ezek alapján a társaság «szétosztatását» kéri.

Landererek ennyi szemenszedett valótlanosság hallatára elvesztik béketűrésüket és ellenvéleményükben ezt írják:

«Azon nemtelen ármánynak tehát, miszerint a kenyéririgylő folyamodók a címvezetés meghatározásának törvényes factumát kalmári cselnek nevezik s eredményül húzzák le, hogy Landerer Lajos a Typographia tulajdonosa lenni megszűnt, – ezen nemtelen ármánynak annyival inkább ellentmondunk, mivel nemcsak személyünket, de a közkereseti társaságok alakulását elrendező törvényt is sérti». Majd annak a reménynek adnak kifejezést, hogy az ipart, szorgalmat és becsületes igyekezetet a Kormánysház bizonyára inkább érdemnek, mint vétéknek fogja tekinteni, «melyet inkább pártfogolni, mint elnyomni szoktak».

A mi a vagyonkérdést illeti, meg kell jegyeznünk, hogy Heckenast elegendő tőkével rendelkezett. Hiszen Landerer épp azért társult vele, hogy kellő forgalmi és üzleti tőke birtokában vállalatát fellendítse, a mi teljes mértékben sikerült is neki. *Heckenast*, a midőn társul belépett, *a nyomda régi adósságait – mintegy 20.000 váltóforintot – kifizette. De másrészt Landerer és Heckenast nyomdája volt annakidején a legmodernebbül felszerelve.* Stereotyp öntődével és gyorsajtóval is el volt látva és ezzel az ország hasonló vállalatait megelőzte. Ők voltak az elsők, kik Londonból ólommetezőgépet, nagy Columbián-sajtót, angol betűket stb. stb. hozattak. Landererek sértett önérzettel hívják meg a vádaskodó konkurrenszeket, hogy nézzék meg nyomdájuk felszereléseit, a hol annyi vagyon fekszik, a mennyivel egy tucsat esztergomi Beimel-féle műhelyt el lehetne látni...

Végül azután a méltatlanul ért bántalmazás miatti elkeseredés hangján fejezik be kérelmüket és annak a reményüknek adnak kifejezést, hogy *«a két obscuransnak szemtelen vádjai és panaszai visszautasíthatni és társulásuk beígátása megengedtetni fog».*

Ezen ellenérvek mérlegelésével a város tanácsa Landerer és Heckenast kérését pártolólág terjeszti fel a Helytartótanácsához azzal a hozzáadással, hogy *«Heckenast jó viselete ellen nemcsak semmi észrevétele nincsen, hanem e tekintetben is minden ajánlásra méltó és vele a Landerer-féle könyvnyomó intézet több biztosítékot nyerend».*

Trattner és társai azonban nem fáradtak el, kitartóan izgatnak a társas cég ellen, minden kicsiséggel áskálódnak. Különösen az bántotta őket módfelett, hogy Landerer és Heckenast társas céget mindenek daczára folyton használták. 1841 áprilisban ismét feljelentést tesznek, hogy mind a Landerer-féle typographiát, mind annak könyvkereskedését (Verlagshandlung) Heckenast már kezére kerítette és azt «a mellékelt Nota szerint saját emberei által manipuláltatja is». Erre a bizonyos jegyzékre egy kis ravaszsággal tettek szert. Trattner-Károlyi ugyanis vásároltatott Landerer és Heckenast könyvesboltjában könyvet s az erről kért és kapott számlát használták fel aztán ellenük fegyverül.

A jegyzék szövege a következő:

Pesth, 16. April 1841.

Rechnung

von Ludwig v. Landerer und Heckenast's Buch- und
Congreve-Druckerei und Stereotypen Gisserei
für Herren **Trattner & Károly's** Buchdruckerei

20	Evangelien, lutherisch, deutsch 24 ×	8	–
	10%	–	48
Saldirt	Netto W. W. F.	7	12

p. Landerer & Heckenast
Neumann.

De nemcsak ezzel az adattal bizonyították, hogy Landerer és Heckenast a társas céget még mindig használja, hanem becsatolták a Landererek volt szedőitől elvett szolgálati bizonyítványokat is, és hogy az ügy az ő részükről még nyomatékossabban el legyen intézve, azt írják, hogy *«páratlan a maga nemében ez a szemtelenség, elbizottság s ki tudja minő nagy Istápra való támaszkodás...»*. Tehát burkoltan újra gyanúsítanak!

De ez még mind nem volt nekik elég.

Landerer és Heckenast ugyanis ujabban ismét több értékes kiadvánnyal gazdagította a magyar könyvpiacot. Ezeken a könyveken természetesen rajta állott, hogy: «nyomtatta Landerer és Heckenast». Ujabb alkalom nyílt megint feljelentésre. Ismételten fölpanaszolják, hogy bár az említett társaszcég körlevelét eltiltották, címéltáblájukat hivatalból levétették és noha az ügy tárgyalása még folyamatban van, az általuk kiadott könyveken mégis a társaszcég szerepel. A könyveket be is mutatják a Helytartótanácsnak és minthogy azokat *«bitorolt cím alatt»* nyomtatták, kérik azoknak a könyvvizsgáló közbenjöttével való *elkobzását*.

Landererek válaszukban a váltótörvényszéknél való bejegyzésre hivatkoznak és kijelentik, hogy *jogosan nyomtattak kiadványaikra társas cégüket, a többek között azért is, mert a könyvbírálat alkalmával a címet nem törölték ki*. Ha tehát Trattneréknek ellenük valamely nyomtatott munka körüli panasza van, ez iránt őket az illető bíróság elé utasíttatni kérik.

Évekig húzódott ez az áldatlan harcz. 1845-ben újra betiltották a társaszcég használatát. Erre az adott okot, hogy a *«Budapesti Híradó»*-nak október hó 28-án megjelent 275-ik számában ismét rajta áll: nyomtatja Landerer és Heckenast. A városi tanács őket ezért a *«vétkes engedetlenségökért 50 pft bündíjban»* elmarasztalta, s egyben kimondotta azt is, hogy *«hasznló esetekben esetről-esetre a körülményekhez képest szigorúbb büntetés alá fognak vonatni»*.

Landerer a tanácsi végzés ellen ünnepélyes óvást tesz és a végrehajtás felfüggesztését kéri, okul hozván fel, hogy a tanács az ő kihallgatása nélkül hozta meg a végzést és nyomatékossal hangoztatja, hogy a *könyvvizsgáló bizottmány a közös cég használatát megengedte*. Kétségbe vonja a tanácsnak azt a jogát, hogy ötöt, mint nemes embert, kénye-kedve szerint elmarasztalhassa. *Landerer t. i. nemes ember volt*, predikátummal birt és beadványában úgy is írta magát alá: *Füskuti Landerer Lajos*, s ebből kifolyólag már személye szerint sem tartozott a sz. kir. város hatósága alá, hanem csak ő cs. kir. Felsőháznak s általa rendelt nemesi bírónak volt alávetve.

Minthogy Landererek az 50 pft bündíjat nem fizették ki, megjelent boltjukban a város kapitánya és tanácsi végzés alapján a következőket vette zár alá:

<i>1 Eleganter Globus terrestin</i>	20 C
<i>1 Ansichten v. Schottland in 2 Bden</i>	20 C
<i>1 Herder Werke in 1 Bd</i>	10 C
	<hr/> 50 C ²

és az árverést 1845 november 15. délután 3 órára kitűzte.

Mindenesetre felette érdekes a zálogolt árúk becslése. Mily értékük volt a könyveknek akkor és most!

Landererek már-már kimerülnek a folytonos hajszában. Felségfolyamodványt nyújtanak be, melyben elpanaszolják, hogy Pest város tanácsa őket üldözi és törvénytelenéseket halmoz egymásra és hogy őket törvényellenesen 50 pft büntetésben marasztalta el. A városi tanács hatásköre – írják – a nyomtatványokra nem terjed ki, ez a könyvvizsgáló bizottmányra tartozik, továbbá hogy kihallgatás nélkül hozták meg az ítéletet. Kérik a törvénytelen határozat megsemmisítését, a nyomtatványokra a közös cím használatának engedélyezését. Minthogy pedig a végrehajtást minden órában foganatosíthatják, *rögtöni segélyt kérnek*.

Később még egy felségfolyamodványt adtak be, melyben a hosszadalmas és bonyodalmas ügyet összegezik és végül azt kérik, hogy miután a négy évi tárgyalás folyamán ez az ügy eléggé meg volt vitatva, az Ő Felsége által helybenhagyott társasági szerződésben kijelölt czég nyilvános használatát továbbra is engedjék meg.

1846. márczius 31-én adta ki értesítését a budai Helytartótanács, melyben közli a folyamodkokkal, hogy Ő Felsége kérésüket kedvezően intézte el és ennek értelmében a kötött társasági szerződést a maga épségében meghagyta és a társas czég használatát kegyesen megengedte.

Ezzel véget ért a hosszas pörösködés. Az intrikusok kénytelenek voltak legyőzötten meghátrálni és Landererek nyugodtabban folytathatták kulturális jelentőségű munkálkodásukat.

És most, miután a Landerer és Heckenast czég társulásának leírását befejeztük, érdekesnek tartjuk még a benne szereplő Landerer és Trattner, e két nagy nyomdászcsaládnak a nyomdászat terén kifejtett üzleti tevékenységét is e füzet végén vázlatosan ismertetni.

² Conventions-Münze.

Lampel Róbert

I.

Lampel Róbert 1821. év márczius hó 11-én született Porosz-Szilézia Prieborn városában, a hol atyja jómódú kir. hivatali számtartó volt. 20 éves korában *Josef Max & Co.* breslaui könyvkereskedésébe lépett be, s mintán 1843-ban felszabadult, egyideig még ugyanott mind segéd dolgozott. Innen *Credner & Kleinbub* céghez Prágába, majd később Kilián György pesti könyvkereskedőhöz került, a kinél 1848. január 20-tól 1850. június 30-ig volt alkalmazva.

Kilián nagyon meg volt elégedve a jómodorú fiatal segéddel, mert a könyvkereskedelem minden ágában nagy jártasságot tanusított s e mellett igen szorgalmas, agilis és «józan viseletű» volt. Távozáskor Kilián kitűnő bizonyítványt állított ki részére.

Lampel nagyon megkedvelte a pesti életet és el is határozta, hogy itten fogja magát établírozni. Közölte szándékát atyjával, aki abba beleegyezvén, kötelező nyilatkozatot állít ki fia részére, hogy a mennyiben Pesten könyvárusi jogot tud szerezni, úgy 8200 *birodalmi tallért* fog céljának elérésére adni. Lampel ezután, minthogy tervének megvalósítására épp kedvező alkalom nyílt, elhagyja Kiliánnál elfoglalt állását.

Az önállósítása azonban nem ment oly simán, mint a hogyan ő azt gondolta.

Mindenek előtt honossági ügyét kellett rendeznie. Lampel ugyanis porosz alattvaló volt, hogy tehát Pesten könyvkereskedést nyithasson, magyar honosságot kellett szereznie. Kérelmére honából elbocsáttatást nyert s ennek megtörténte után folyamodott Pest város tanácsához, hogy tekintettel arra, miszerint ő itten már adót fizetett, adjanak részére «lakhatási jogot». 1850. év július hó 13-án Pesten tartott tanácsülésben tárgyalták Lampel kérelmét, melyben kimondták, hogy «... a bejelentett körülmények közt folyamodó *a helybeli lakosok sorába tanácsilag felvételik*, s egyszersmind a szegény intézet javára 7 pft 30 krnyi díj lefizetésére köteleztetik...» Lampel ebben az időben Windgasseban a Settner-féle ház I. emeletén lakott.

Az említett kedvező alkalom az önállósításra akkor jelentkezett, a mikor Müller Adolf pesti könyvárus özvegye, néhai férjének üzletét Lampelnek megvételre felajánlotta. Nevezett könyvárus ugyanis 1850. elején meghalt, s minthogy gyermekei nem voltak, Koller Ferencz cs. kir. tanácsos és pestbudai katonai miniszteri biztosnak intézkedésére még 1850. év február 17-én meghagyatott, hogy az említett üzletet zárják be. A rendelet végrehajtása azonban elhúzódtott. Közben Lampel özv. Müller Teréziától szerződésileg megvásárolja Müller Adolf könyvkereskedését a hozzá tartozó beruházásokkal együtt és könyvkereskedés jogának megszerzése végett folyamodványt nyújt be a tanácshoz. A kért engedélyt Lampel 1850. július 27-én kelt tanácsi határozattal a rendes út mellőzésével meg is kapja. De korán örvendett neki, mert nem használhatta. Az engedélyt a tanács ugyanis megerősítés végett felsőbb helyre terjesztette fel, a hol ez alkalomból rájöttek, hogy a Müller Adolf üzletének elrendelt bezárása nem foganatosított, a mit most már erélyesen megsürgettek. A tanács ennek következtében kénytelen volt intézkedni, hogy néhai Müller üzlete 1850. augusztus végével beszüntetessék és minthogy a Lampelnek kiadott engedély és a felsőbb helyen történt intézkedés egymással homlokegyenest ellenkezett, kénytelen volt a tévesen kiadott engedélyt visszavonni, okul hozván fel, hogy a két rendelkezés összeütközött. Koller miniszteri biztos 1850. év szeptember 4-én kelt leiratában egyben jelzi, hogy «... Egyébiránt pedig a könyvárusok jelen körülmények közti szaporításának szüksége fenn nem forogván, folyamodó Lampel Róbert ebbeli kérelmétől elmozdítottatik...»

Ennek a drákói szigorral meghozott elutasító végzésnek a könyvkereskedők testületének mozgalma szolgált alapul. Lampel kérvényével szemben ugyanis folyamodást nyújtanak be, melyben azt kérelmezik, hogy a könyvkereskedések számát ne szaporítsák és *Lampelnek ne adják meg a jogot*. Különösen azt hangoztatják, hogy a könyvkereskedelem amúgy is pang, mert számtalan munka eladását megtiltották, mely intézkedés a könyvkereskedelmet oly mértékben sujtja, hogy ha a tényleg létező üzletek számát még megszorítják, azok tönkre mennének.

Ez az érvelés nem volt egészen őszinte, mert hiszen láttuk, hogy üzletsszaporításról ebben az esetben szó sem lehetett. Müller Adolf üzletének átvételével csupán a cég változott volna meg.

Lampel az elutasító végzés nem csüggesztette el, sőt újabb akcióra készített. 1850. szeptember 14. újabb folyamodványt ad be, melyet egy csomó melléklettel szerel fel. Kérését most már báró Geringer Károlyhoz, a polgári ügyek cs. kir. teljhatalmú udvari kommisszáriusához nyújtja be.

Hivatkozik arra, hogy Müller özvegyétől az üzletet már megvette. Eddig is sok pénzt költött el céljának elérésére. Máshoz, mint könyvkereskedéshez nem ért, tehát egyébhez nem foghat. Hazájából elbocsátották és Pest város kötelékébe már felvették. *Hivatkozik továbbá hű érzületére, mellyel a császári ház iránt mindig viselkedett*, kéri tehát adjanak neki saját cézege alatt nyitandó üzletre jogot, hogy így alkalmá legyen *bebizonyítani hűségét és majd teljes erejével mindent elkövet, a mi csak hatalmában áll, a császári ház és az ország érdekeinek előmozdítására. Különösen kiemeli, hogy a lefolyt forradalom alatt loyálisan viselkedett*, ennek igazolására egész sereg bizonyítványt szedett össze nem csak «megbízható jó érzelmű» (gut gesinnt) magánosoktól, hanem a városi tanácstól is bizonyítványt kap arról, hogy «... *a forradalom ideje alatt csendes magaviseletet tanusított...*» Érdekes, hogy Lampel erre a bizonyos loyálisára *sokszor hivatkozott...*

Végül még megemlíti Lampel, folyamodásában, hogy a Müller-féle könyvkereskedés vétel-árának lefizetése után, még 8200 pfnyai vagyonnal rendelkezik és legvégül bírságot ajánl fel kötelezőleg arra nézve, hogy tiltott irányú könyveket nem árusít, nem ad ki, ezektől szigorúan tartózkodni fog.

Lampel a városi tanácstól mindenképpen meleg ajánlásban részesült, kéréseit mindig pártolólág terjesztették fel felsőbb helyre.

Lampelnek üzletnyitás engedélyének megadására vonatkozó újabb kérelmét Koller miniszteri biztos 1850. október 9-én azzal utasítja el, hogy erre vonatkozó előbbi rendelkezéseinek megváltoztatására nem lát okot.

II.

Lampelnek önállósításának első kísérlete mint láttuk nem sikerült. Néhány hónap múlva *Lantossy Józseffel*, Leyrer József könyvárus fiával lépett társas viszonyba. Id. Leyrer Józsefnek előbb az Uri-utczában, később a Városház-téren volt könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára, melyet 1795-ben alapított és a m. kir. Helytartó tanácsnak 1841. év augusztus hó 17-én kelt engedélye alapján fiának ifj. Leyrer Józsefnek adott át, a ki a könyvárusi jog átruházásáért 400 ftnyi «kezességi sommát» előre tartozott lefizetni, azonkívül a vácsi siketnéma intézete részére pedig legfelsőbb helyen kiszabott 150 ftnyi összeget volt köteles évenként beszolgáltatni. Utasított továbbá, hogy a könyvvizsgálati szabályokat szorosan tartsa meg. Leyrer könyvkereskedése és kölcsönkönyvtára különösen a század elején nagyon gyöngén ment, s csak nagy erőmegfeszítéssel tudta fentartani, úgy hogy egyszer keservesen panaszkodott, hogy alig tudja belőle családját eltartani.

Ifj. Leyrer József, a ki nevét 1846. augusztus 25-én kelt legmagasabb engedelemmel «Lantossy»-ra magyarosította, úgy politikai és erkölcsi tekintetben, mint szaktudását illetőleg is jó hírnévnek örvendett, s mint ilyent a város tanácsa 1849. november 19-én városi könyvbecsüssé nevezett ki és vele az esküt letétette.

Lantossy, hogy üzletét fellendítse s hogy külfölddel is közvetlen összeköttetésbe léphessen, pénzes társat keresett és azt Lampel személyében meg is találta. Köztük csakhamar létrejött az egyezség és a társas szerződést megkötötték. 1851. év február 23-án Lantossy bejelenti a városi tanácsnak, hogy Lampel Róbert könyvárust, a ki 1850. július 13-án kelt határozattal Pest város kötelékébe felvételre, üzletébe nyilvános társnak maga mellé vette és könyvkereskedését *Jos. Lantossy & Lampel* cég alatt 1851. január 13-án az itteni váltótörvényszéknél bejegyeztette. Jelzi továbbá, hogy erről a könyvkereskedők grémiumát értesítette és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a társas-czéget csak ketten együtt akarják használni és sohasem fognak belőle két külön üzletet alkotni.

Minderről a városi tanács a könyvkereskedőket hivatalosan is értesítette.

Lampel a könyváruusi jogot megszerezvén, hogy Lantossyval történt törvényes társulását a külföldi, különösen a németországi könyvkereskedőkkel és kiadókkal szemben Lantossyval együtt hitelesen dokumentálhassa, a cég érdekeit kellőleg megvédhesse, jogát érvényesíthesse, a cég nevében a városi tanácstól hivatalos német nyelvű bizonylatot kér és kap.

Lantossy nemsokára megelégedte nemcsak a kompánistaságot, hanem a könyvkereskedelmet is, melytől teljesen visszavonulni szeretne. Meg is mondja ezt Lampelnek, a ki most már teljes erejével arra törekszik, hogy a cég jogát kizárólag saját nevére irathassa át. 1852. november 18-án Lantossy nyilatkozatot ad ki, hogy abba akarja hagyni üzletét és hogy a társas cég alatt fennálló üzletnek az őt illető könyvkészletét Lampelnek eladta. Kijelenti, hogyha könyváruusi jogának Lampelre való átruházását megengedik és Lampel a saját nevére szóló jogot tényleg meg is kapja, úgy ő kötelezi magát, hogy sem Pesten, sem Budán könyvkereskedést nem nyit, sem ilyen engedély elnyeréseért nem folyamodik.

Ezzel a nyilatkozattal felszerelve 1852. október 10-én Lampel folyamodványt nyújt be a pesti főispánhoz, melyben a Lantossy és Lampel üzletnek *egyedül a saját nevére való átirathatását kérelmezi*, vagyis, hogy az eddigi társas céget ezután kizárólag saját neve alatt folytathassa és jegyezhesse.

Kérésében hivatkozik arra, hogy a Lantossy tulajdonát képező könyveket megvette és Lantossy könyváruusi jogáról az ő javára lemond. *Ezuttal sem mulasztja el a loyálisára és csendes polgári életmódjára hivatkozni*, melyről sok bizonyítványt szerez és csatol.

A város tanácsa ezt a kérést Aigner Miklós tanácsnoknak adja ki eljárás végett, a ki mindelelőtt a könyvkereskedők testületét hívja fel véleményadásra. Eggenberger és Fia, Emich Gusztáv, Edelman Károly, Hartleben, Geibel Hermann, Müller Gyula és Kilián György aláírásával ellátott beadványban a testület azt jelenti a városi tanácsnak, hogy Lampel kérelmének teljesítésével a könyváruusok száma nem szaporodik és miután Lantossy úgy a könyvkereskedők grémiumánál, mint a városi tanács előtt is írásban kötelezőleg kijelentette, hogy a mennyiben jogát Lampelre átruházhatja, a saját könyváruusi jogáról teljesen lemond, ennek folytán a kérelem teljesítését meggátolni semmi okuk nincsen.

Aigner tanácsnok 1852. nov. 24-én kelt hivatalos referációjában a tanácsnak jelenti, hogy miután Lampel már előbb is *hitelesen igazolta azt, hogy nemcsak a könyvkereskedés folytatásához megkivántató szakismeretekkel rendelkezik, hanem magát mindenkor – a legközelebb lezajlott forradalmi időszakot sem véve ki – józan és csendes polgárhoz illőleg viselte*, kérelmét eddig is pártolólággal véleményezték. Ujabbi kérését illetőleg pedig ismerteti a könyvkereskedők testületének véleményes jelentését. Referátumát így végzi: «Miután tehát többször

érdeklett, a szorgalmazott joghoz kívántató szakismereteit hitelesen igazolta, *józan, erkölcsös s jámbor magaviseletét felmutatott többi bizonyítványain kívül a Tettes Tanács részéről f. évi szeptember 29-én 15639. sz. a. kiállított bizonyítvány is hitelesen tanúsítja*, továbbá mivel kérelme ellenében az e részben meghallgatott könyvkereskedői testület sem támasztott mi ellenvetést sem, de végre miután azon esetre, ha hogy a kért jog reá ruháztatik, a kebelbeli könyvkereskedők száma nem fog szaporíttatni, oda járul nézetem, miszerint többször érdeklettnék a Lantossy és Lampel-féle könyvkereskedői jogot, társának lemondása következtében, magára ruháztatni kérő folyamodványa *pártoló szavazattal* lenne a főispán úr ő méltóságának felterjesztendő.»

Pest város tanácsa Lampel kérelmét Aigner tanácsnok előterjesztése szellemében 1852. év nov. 25-én felsőbb helyre felterjesztette és ezzel az ügy kedvező elintézésének lehetősége előtérbe lépett.

Lampel Róbert kérelmére 1852. deczember 16-án jött meg a kedvező válasz, melynek értelmében a felhozott érvelésekre való tekintettel Lantossy joga Lampel Róbertre ruháztatik át. A czéget tehát egyedül a saját neve alatt folytathatja. A Lantossy József könyvárusi joga ellenben végleg töröltetett.

Ekkor kezdte meg Lampel Róbert üzletét saját czége alatt önállóan vezetni, melyben haláláig 1874. április 3-áig nagy buzgalommal dolgozott. A vállalat ezután Wodianerék tulajdonába ment át, melyet később Wodianer Artur páratlan buzgalmával, nagy tudásával és kiváló szakismeretével óriási méreteinél fogva is az ország legelső kiadóüzletévé fejlesztett és teljesen magyarrá tett.

Trattner és Landerer nyomdászcsaládok vállalatai

I. A Landerer család

A magyarországi könyvkiadó üzlet felvirágoztatásában a Landerer és a Trattner nyomdászcsaládoknak elsőrangú szerep jutott. A Landerer-családnak két ága volt: *budai és pozsonyi*. A művészet és ízlés fejlesztésében a budai ágnak igen kevés, sőt mondhatni semmi része sem volt, mert kizárólag ponyva irodalmat, csiziót, históriákat, álmoskönyveket stb. nyomtatott és terjesztett. A kiadásában megjelent fametszetek izléstelenek és rosszak.

Ezt a primitív berendezésű kis nyomdát 1724-ben Landerer János alapította, de nem tudván boldogulni, három évi küzdés után túladdott rajta. 1750. évben Landerer Lipót Ferencz visszavásárolja majd 1779-ben Landerer Katalin birtokába jut, kinek működése annyiban érdemel említést, hogy nyomdáját a pesti Royer-féle nyomdával³ kibővítve, Landerer Mihály kiváló szaktudású és képzettségű művezető segédkezésével folytatta.

A 18. század utolsó éveiben a francziák elleni. Ferencz király viselt sikertelen háborút. A francia sereg élén Bonaparte Napoleon állt, aki győztesen Bécs felé tartott. A véres háborúnak a campoformioi béke vetett véget. A francia győzelmek nálunk is a forradalmi eszmék elterjedését mozdították elő. A demokraták vezére Martinovics Ignác apát volt, a ki szereplésével a francia eszmék túlkapásaitól és a francia forradalom kegyetlen és véres epizódjaitól amúgy is megrémült magyar kormány haragját és üldözését vont maga után. Martinovicsot és hat társát lefejeztette és szigorú kémkedési rendszert léptetett életbe. Így szerzett tudomást arról, hogy Landerer Mihály Martinovics «Polgár és ember» forradalmi kitéjét éjjel a pinczében lenyomtatta, melyért aztán a hét személyes tábla halálra ítélte, de a halálos ítéletet a királyi kegyelem 10 évi súlyos börtönre változtatta át. Landerer 10 évig szenvedett Kufstein és Spielberg börtöneiben, kiszabadulása után testben-lélekben megtörve, már nem tudott hivatásának élni, néhány évre rá meghalt.

Landerer Katalint, 1802-ben bekövetkezett halálakor, leánya: Anna váltotta fel. 1833-ban ő is meghalt, s ekkor a nyomdát *Gyurián és Bagó* vették meg. *Bagó* – Landererék rokona – 1847-ben harminczezer forinttal végkielégítette Gyuriánt és így aztán *ő lett a Landererék által megalapított budai nyomda egyedüli tulajdonosa*.

A *pozsonyi nyomdát* Landerer János Mihály Royer János salzburgi nyomdásztól vette a meg, ki azt 1715-ben alapította. Royert, mint protestáns embert, a nagyszombati consistorium részéről annyi támadás érte, hogy teljesen elment a kedve üzletének folytatásától. Kapóra jött tehát Landerer ajánlata, a ki tizenegyezer forintot fizetett a nyomdáért és így az 1730-ban az ő tulajdonába ment át.

Landerer János Mihály működése nyereség volt nemcsak az iparra, kereskedelemre, hanem az irodalomra is, a régi művek új kiadásával a magyar közönséget csinos és ízléses kiállítású könyvekkel látta el. 1775-ben megvásárolta a felosztatott Jezsuita-rend nyomdájának berendezését és azzal *Pesten és Kassán* fiókokat létesített. Érdemeinek elismerésül I. Ferencztől magyar nemességet kapott «fűskúti» előnévvel. 70 éves korában Pozsonyban halt meg 1795-ben.

³ Royer Ferencz 1773. év márczius hó 17-én Mária Teréziától nyert privilégiumot nyomda felállítására Pesten, a többi közt oly feltétellel, hogy nyomtatványait a cenzuránál előlegesen bemutatni és minden félév végén az összes könyveiből három példányt a helytartótanácsnak átadni köteles. Ha ezt nem teljesíti, privilégiumát elveszti.

Ekkor fia, Landerer Mihály János vette át atyja üzletét. Annak illusztrálására, hogy nevezett mily népszerűségnek örvendett még a távol vidéken is, közöljük a «Magyar Kurir» 1798. évfolyam II. kötetében megjelent dicshimnusz, melyet Peretsényi Nagy László, Galsa mezőváros esküdt nótáriusa írt 1798-ban:

«Hála legyen a Magyarok Istenének! Már mi fölöttünk is fűskúti Landerer Mihály Urnak személyében kegyesebb csillagzatok kezdenek mindenfelől ragyogni, t. i. ez a nemes Hazafi naponkint szaporítja a magyar könyveket...» majd így folytatja: «Landerer Urnak nyomtatványai még a kaczagányos és gubás magyarjainkat is háladatosságra kötelezik, ugyanis mi mind az ő hasznos életéért buzgón imádkozunk a Magyarok Istenéhez...» Végül a következő versbe önti dicséretét:

«Kit tiszteljek most én? Magamtól így kérdem
Van-e ez időben szép erkölcsért érdem
Megfelele Múzsám, tekints Pest s Pozsonyra
Magyar koronákkal tündöklő toronyra
Ott vagyon Theseus munkájú Landerer
Ki Hazánk nyelvének oly utat lelmi mer
Melynek vándorlását Apolló vezérli
Bátor a gonoszság szándékát irigylí
Lásd minden érdem által díszait veresse
Hogy bölcs Ariadne legyen szerelmese
Betűk labirintjét bölcsen kimutatja
Tündér szorgalommal könyveit nyomtatja
Lesz, sőt vagyon is már Landerernek híre
Boldog, kit a köz szó már végtől dicsére.
Lesz addig, míg Buda alját Duna mossa
Míg össze nem omlik a Gades szorosa
Míg a nagy Oczeánt zablázza föld partja
Miglen arany fényét a nap s csillag tartja
Míg négy kerekével látszik Gönczöl rúdja
Míg Égész és Hajós a szélvész megtudja
Míg Maros árjánál feküdni fog Arad
Addig Landerernek érdeme fennmarad.
Irtam Galsa mezővárosában
Arad vármegyében 22-ik augusztus 1798.

Peretsényi Nagy László

Galsa mezőváros esküdt nótáriusa.»

A nótárius naiv hangú himnuszát ma talán mosolyogva olvassuk, de mégis figyelembe kell vennünk, hogy eme méltatás kortársai részéről őszinte volt és azt mutatja, hogy a nyomdász és a kiadó működését elismerték és kiadványait örömmel és lelkesedéssel fogadták. Áldásos működését 1810. év április hó 17-én bekövetkezett haláláig folytatta.

Lajos fia ekkor még csak 10 éves volt. Amikor aztán 1824-ben, tehát épp a századik évfordulón, hogy a Landerer nyomdászcsalád első nyomdáját megnyitotta, nagykorú lett, atyja örökébe lépén, elsősorban *a pesti nyomda fejlesztését tűzte ki célul*, melyet sikerült is neki magas niveaura emelni.

1854. év február 1-én halt meg Vácson és ő rekeszti be a 130 évig hol Budapesten, hol Pozsonyban és Kassán virágzott nyomdák tulajdonos tagjainak sorát.

II. A Trattner család

A *Trattner-családból* János Tamás nyitott először 1748. évben Bécsben egy kis nyomdát, utánnyomásokkal tekintélyes vagyona tette szert. Később Mária Terézia pártfogásával az összes tankönyveket is ő nyomtatta. Ő építette 1773-ban a híres bécsi «Trattner-Hof»-ot. Magyarországon kilencz városban volt könyvlerakata. Őt érte az a nagy kitüntetés, hogy József császárt ifjú korában a nyomdászat mesterségére taníthatta. II. Lipóttól magyar nemes-séget és «petrózai» predikátumot kapott. – 1798-ban halt meg.

Trattnert mindvégig a rideg üzleti számítás vezette. Nyomdát nyitott Pesten és Zágrábban is. El kell azonban ismerni, hogy a nyomdászat ügyét művészet és ízlés szempontjából hathatósan előbbre vitte. Nyomdáját 1789-ben rokonának, Trattner Mátyásnak, illetőleg ennek újszülött fiának ajándékozta, mert ő volt a keresztapja és a gyereket is az ő nevére keresztelték meg. Trattner Mátyás igen képzett, világlátott szakember volt, ki 13 évig dolgozott Párisban, a mikor fia, János Tamás 1813-ban nagykorú lett, átadta neki az öröklött nyomdát. A fiatal Trattner működése is becses volt, korabeli íróinak támogatásával megindította a Tudományos Gyűjtemény folyóiratot mellyel nagy szolgálatot tett az irodalomnak. De nem sokáig folytathatta érdemeiben gazdag tevékenységét, mert a halál élete virágjában, 1824 márczius hó 24-én elragadta az élők sorából. Ekkor újra az öreg Trattner vette kezébe a nyomda vezetését, 1827-ben azonban már átadta vejének, Károlynak, a kinek agilitása a nyomdászatra és könyvkiadásra új korszakot jelentett.